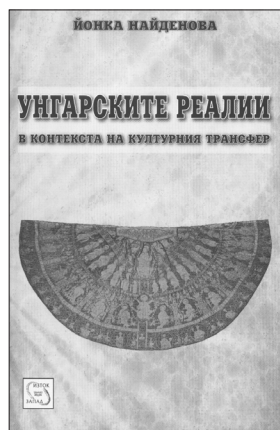

РЕАЛИИТЕ КАТО ПРЕВОДАЧЕСКИ, РЕЦЕПТИВЕН И ИМАГОЛОЖКИ ПРОБЛЕМ

Йонка Найденова. Унгарските реалии в контекста на културния трансфер. София, 2012, 440 с.

През 2008 г. Йонка Найденова публикува обемист том под заглавието „Унгаристични пространства“, в който са събрани нейни изследвания и публикации от последните години. Този том е най-впечатляващата изява на родната унгаристика от началото на столетието, представяща и част от нейната история и тематика и като формулира самото понятие „унгаристика в България“. Заравяйки се сериозно в тази книга, установих колко полезни ми бяха задочните консултации с нашата унгаристика. Още повече че сам посетих две глави на унгарски класици на прозата в осмия том на моята „Западноевропейска литература“. Другото ми наблюдение се отнася до втората част на тази книга „Трансформации на текста, обучение и практика“, където са на-

белязани теми и проблеми, които са обект на новия ѝ труд за унгарските реалии, в по-широк план – за ролята на културата в превода. Това подсказва, че Йонка Найденова дълги години е „износвала“ замисъла на сегашното си капитално изследване.

„Унгарските реалии в контекста на културния трансфер“ изследва проблеми на унгарско-българската културна и литературна взаимност в изключително широк спектър, включващ явления от различен порядък. Книгата има интердисциплинарен характер и това я прави не само значима като проблематика, но и привлекателна като прочит. Самият аз имам пристрастие към подобен тип изследвания и не мога да не дам висока оценка на амбициозния замисъл на авторката. В труда са вплетени органично елементи от езикознанието, преводознанието (историята, теорията и критиката на превода), литературознанието, литературната критика, етнологията, културологията, семиотиката и др.

Амбициозният труд, избран в 440 страници и снабден със снимков материал, се състои от въведение, две големи части с приблизително еднакъв обем и заключение, а накрая е представена прегледно и използваната богата научна литература.

Въведението, онасловено „Културологичното битие на превода“, показва, че авторката е отлично запозната както с класическите, така и със съвременните концепции за превода като един от най-съществените фактори на посредничество между културите. Две са ключовите понятия, около

които е изграден целият труд – реалия и културен трансфер. Терминът, а и идеята за културния трансфер Найденова възприема от немските учени Катарина Райс и Ханс Вермер, автори на ценната книга „Основи на общата теория на превода“ (1984, 1991). Що се отнася до термина *реалия* в неговия по-тесен и по-широк смисъл на думата като елемент от преводознанието и културния трансфер, тя се опира на автори като Л. С. Бархударов, Г. Д. Томахин, А. Д. Швейцер и други, но с основание полага много от теоретичните си схеми, следвайки идеите на нашите изтъкнати преводаведи Сергей Влахов и Сидер Флорин, изложени в нашумялата навремето книга „Непреводимото в превода“ (1990). Основателно е отделено място и на унгарското преводознание в подглавата „Реалията в унгарското преводознание“, където отделни автори работят в понятийните полета, съвпадащи с тези на Влахов и Флорин, и държат на краткостта и яснотата на термина „реалия“, но други избягват това популярно и наложило се в науката за превода понятие, употребявайки назоваванията „безеквивалентна лексика“, „етнокултурема“, „културноспецифични думи и изрази“ и др.

В прагматичния смисъл на думата отправна точка и цел на изследването е „най-често употребяваната унгарска националнообогрена лексика“, т.е. „да се открият същността и характеристиките на унгарските реалии с тяхната културно-посредническа роля в художествения превод, възможностите за изразяване на български, респективно непреводимостта на чуждата култура, нейния образ в контекста на трансферираните реалии“. В тази връзка са определени и задачи на изследването, сред които фигурират представяне на класификация на унгарските реалии, извеждане на преводачески похвати, разкриване на функционирането на отделни значими понятия в превода, подпомагане на конкретната преводаческа практика (превода от унгарски на български) и университетското обучение по език и култура и др.

Поставяйки въпроса за определението и наименованията на реалите, Найденова изрично се уговаря още в началото, че не съществуват единна терминология и общоприети схващания за понятието „реалия“. В резултат от направения обзор на литературата по въпроса за реалите изкръстелизира работна хипотеза, съответна на спецификата на изследването: „Като най-уместна за употреба в настоящата работа се откроява категорията *реалии* (в широкия ѝ смисъл), използвана в специализираната литература, и по-точно – в преводознанието. Предвид набелязаните цели на изследването наред с нея и с оглед на частната теория на превода използвам като синоними обозначенията *унгарска национално обогрена лексика*, *унгарски културно-езикови елементи*, *реалии унгаризми*. . . Като „национализми“, характерни за определен език и култура, унгарските реалии отсъстват в приемащия език и култура, т.е. – явяват се безеквивалентна лексика, но и културни маркери на чуждостта, на другостта в превода, както и на познавателния и вътрешно-емоционалния свят на унгарците въобще. . . Те са локално маркирани, с привични за унгареца характеристики и благозвучие, дълбоко внедрени в състава на родния им език и възприемани като знак за нещо специфично в новото обкръжение на чуждата култура, в езика на превода“ (стр. 50–51). Специално е подчертан националният колорит на думите, както и възможността за преодоляване на „непреводимостта“ на реалите в превода.

Двете големи части на изследването имат ясно отграничена специфика, доловима и в насловите „Към характеристиката на унгарските реалии и тяхното изразяване на български“ (част първа) и „Реалите като преводачески и рецептивен проблем“ (част втора). И в двете части се разглеждат както теоретични, така и приложни проблеми, но първата бих определил като прагматика, а втората – като „реалите в превода“. Първата има по-подчертано интердисциплинарен характер, докато втората е по-близо

до онова, което наричаме не съвсем точно „критика на превода“.

Самата авторка посочва за важна особеност на разработката си пренасянето и свързването на теоретичните изследвания в случая с конкретен литературоведски аспект в превеждането на реалиите – обстоятелство, което предоставя допълнителни възможности за анализ и „тълкувания на културата като специфична информация и обогатяване на родното културно пространство“. И по-нататък: „Чрез синхронизиране на лингвистичните, културологичните и прагматичните аспекти на превода се онагледява културният трансфер: унгарска – българска култура. Интердисциплинарният характер на изследването разширява обхвата на науката за превода, представяйки близостта ѝ с други науки“ (стр. 420).

Не е повод за учудване следователно, че по-голямата част от първия раздел на труда е посветен на класификацията и характеристиката на унгарските реалии. Тръгвайки от класификационната схема, предложена от Влахов и Флорин, авторката я разширява и допълва така, че тя става възможно най-пълната класификация на реалиите в унгарския език. Моето допускане е, че подобна схема е напълно приложима към коя да е двойка езици в контекста на културния трансфер. Редът, по който Найденова е разгледала тези реалии, е следният: 1. географски реалии, 2. етнографски реалии, 3. обществени и исторически реалии, 4. духовни движения и събития, 5. национална символика, 6. празници и обичаи, 7. фолклор и митология, 8. поздрави и обръщения, 9. собствени лични имена, 10. фразеологизми, 11. заглавия на художествени творби, 12. абревиатури. Отделните раздели имат различен обем – някои от тях, например етнографските реалии, са структурирани в подразделения – битови, трудова дейност, изкуство и култура, етноними, мерни и парични единици. Имайки предвид трудно преводимите и непреводимите думи и изрази, Найденова включва дори фразеоло-

гизмите, но посочва, че границите между отделните групи не са строго очергани, че съществуват отлики между пословиците и поговорките и крилатите фрази, между пословиците и идиомите и пр. (стр. 125). Специално внимание отделя на заглавието, което според Найденова може да се разглежда като част от спецификата и типологията на реалиите, твърде показателно и от гледна точка на преводаческата компетентност, на превеждането и възприемането на самите творби.

В обширната първа част е застъпен и друг важен преводачески проблем, обозначен като „Реалиите в превода (практически проблеми)“. Многото примери допълнително ни убеждават колко сложен, трудоемък и изпълнен с подводни камъни е процесът на превеждането на реалии, както и в нуждата от т.нар. фонові знания, подпомагащи читателя при възприемането на чуждите понятия. Позовавайки се на максималистичното гледище на Райс и Вермер, Найденова изтъква, че преводачът трябва да бъде „не само двезичен, но в голяма степен двукултурен“, т.е. „да познава и двете култури, и двата социокултурни контекста, и като осъзнава/преодолява езиковите различия, да преодолява и културните различия“. Напълно споделям това гледище и смятам, че добрият преводач трябва да е пример за такъв тип комплексен преводач.

Втората част на труда „Реалиите като преводачески и рецептивен проблем“ има по-определено литературоведски характер. Той надстройва проблема за унгарските реалии в българската култура вече не в битов и общокултурен план, а в полето на художествения превод. Това дава възможност на авторката да се изяви като авторитетен критик на превода, едно специфично амплуа, което няма много изяви застъпници у нас.

Наблюденията в тази част са центрирани около два проблема, два литературоведски сюжета: 1. образът на пустата в унгарската литература и нейното присъствие в българските преводи, и 2. националното минало в

емблематични за унгарската култура стихотворни творби. Това дава възможност на авторката да проследи както една от най-репрезентативните реалии за унгарската култура – пустата като символ на унгарския национален дух и пространство, присъстваща в многобройни преводи, така и въпроси на националното самопознание и съдба, разгледани през призмата на историческите реалии в превода.

След като е изяснила характеристиката на пустата от географско, етнографско и културно-историческо гледище и открила нейната семантична двузначност (необятна природна шир, но и стопанство; Алфьолд, Хортобад, но и Дунантул), Найденова обглежда нейното присъствие в поезията на Шандор Петьофи, в повестта „Жълтата роза“ на Мор Йокаи, в новелистичното и романовото изкуство на Мориц Жигмонд и в романа на Дюла Ййеш „Народът на пустата“. Избраните творби са изключително представителни, защото между другото бележат развитието на макрообрата от плоскостта на романтичното към реалистичното виждане и възприемане на реалитета.

Пустата е родината на Петьофи и в буквалния смисъл на думата, но в лириката му тя възраства до люлка на унгарщината, символ на непомръкващия копнеж на маджарина по свобода. Разбира се, в много от творбите му тя притежава и съвсем конкретни измерения и черти. Като имаме предвид, че Петьофи е най-превежданият унгарски творец, не бива да се учудваме, че редица негови стихотворения имат повече от една преводческа версия: „Алфьолд“ има 11 публикации, шест от които са по превода на Атанас Далчев, „Пустата зиме“ – не по-малко от 12, „Тиса“ – 9, „Щъркелът“ – 7, а стихотворението „Кишкуншаг“ – 6. В тази подглава, озаглавена „Пейзажната лирика на Шандор Петьофи“, Й. Найденова разкрива блестящо големия си капацитет на литературовед унгарист и критик на превода. Разкривайки специфичното във възкресения образ на пустата, същевременно тя сравнява отделните български

преводи с оглед на точността и убедителността при пресъздаването на конкретни реалии, прави съпоставки с изходния текст и насоката на възприемането у нас и в Унгария.

Не по-малко убедителна е Найденова при анализа на прозаически творби. С оглед на моите интереси, за мен беше особено важно да прочета главата „Описание на другостта в повестта „Жълтата роза“ на Мор Йокаи. Вероятно няма да сгреша с предположението, че най-съкровено то за унгареца присъствие на пустата би следвало да търсим в поезията на Петьофи и в споменатата повест на Йокаи. Докато у Петьофи пустата е люлка на националния дух, у Йокаи се натъкваме на друга съществена конотация, възхождаща към романтическата идея за древните маджари, завоеватели на пустата – тази за народността (у Найденова – нацията конник, съдбовно свързана с коня още в източните степи). Същевременно авторката убедително експонира присъствието на десетки микрореалии (терминът е мой), покриващи целия спектър на класификационната схема от първия раздел на труда и извежда – посредством превода – популярния някога образ на Унгария (триединството „гулаш–чикош/коняр–пуста“).

В подглавите за новелата на Ж. Мориц „Варвари“ и за романа на Д. Ййеш „Народът на пустата“ аналитичният фокус е съобразен с новите условия в унгарската култура през 30-те години на ХХ в., когато се появяват двете творби – доминантата на социалния реализъм в художествената проза. Поради романтичното възвеличаване на пустата като люлка на духа и майка къмилница, в литературата от ХІХ в. е отстъпила място на различна представа за пустата – затворен и изоставен регион, у чиито обитатели избухват първични чувства и инстинкти („Варвари“), също усещане за застой и духовно опустошение при висшето съсловие (романите „Господарска веселба“ и „Някъде в глухата провинция“), а светът на пустенците (селските ратаи от „Народът на пустата“) откроен като отделен,

обособен свят, органически свързан с вековните традиции на унгареца.

Последната подглава „Националното минало в светлината на реалиите в превода (върху примера на унгарската романтична и модерна лирика)“ изяснява понятието „унгарска нация“ и някои основни схващания за унгарската идентичност, и посредством национално обогатената лексика – исторически понятия и собствени имена (топоними и антропоними) слага ударение върху въпроси на историческата специфика в превода. За целта авторката разглежда три национални песни на романтизма – „Химн“ от Ференц Кьолчеи, „Призив“ от Михай Вьорьошмарти и „Национална песен“ от Шандор Петьофи, които – на ниво реалии и в няколко различни преводачески версии – предоставят достатъчно доказателство за присъствието на национално-културна специфика, репрезентираща унгарската култура, националното своеобразие. Открити са „основни символи на миналото, на жизнения опит и драматичната участ на унгареца“, въпроси на личностната и националната идентичност (и сливането им при Петьофи), подчертани са явления в художествения превод, насочващи към историческата дистанция, конкретния исторически момент и историческата перспектива. Подобен е подходът към модерната поезия на Ендре Ади от началото на ХХ в., разгледана посредством присъствието на реалиите в превода и в съпоставка на нови със стари преводи.

В труда си Найденова привежда многобройни примери за превод на реалии, тръгвайки от практиката към теорията и показвайки умение да подбира и анализира, да извлича същественото, да степенува и обобщава. А с някои свои страни (например подглавата за транскрибирането на унгарските собствени имена и географски названия) книгата има и важно практическо значение като незаменим помощник на преводачи, преподаватели по унгарски и студенти унгаристи. Като особено важно оценявам поставянето на проблема за реалиите освен в полето на превода, и като рецепти-

вен и имаголожки проблем, с оглед на литературната рецепция и имагологията, в по-широк план – на сравнителното литературознание. Неслучайно наред с представянето и търсенето на начини за изразяване на типичните, на културно-маркираните думи и изрази на български, авторката проследява, използвайки и т.нар. паратекстове, възможностите за тяхното рецепиране в чуждата среда, както и открояването на представи за Унгария, за нейния пейзаж, бит и черти на националния характер. И докато в едни от случаите се налага преводът на реалии да се съобразява с културните нагласи на българина, в други по-важно и принципно възможно е, оказва се, запазването на техния национален и исторически колорит, на тяхната чуждост. Заедно с това Найденова стига до изводи за подбора и преводаческата стратегия, за избора и компетенциите, за все по-засилващата се „ерудияция на преводачите за историчност и културни пластове на изходния текст“, за придобиване на културологичен опит и познания, за нуждата от осъвременяване на стари преводи, за майсторството на преводача и т.н. Безспорно тук заслугите са на основното ядро унгаристи – преводачи и популяризатори, като Невена Стефанова, Нино Николов, Георги Крумов, Александър Миланов, Чавдар Добрев, Димо Боляров, а също на поетите Атанас Далчев, Никола Фурнаджиев, Петър Алипиев, Вьтьо Раковски и др., оставили ярки образци на преводаческо изкуство.

Трудът „Унгарските реалии в контекста на културния трансфер“ подпомага запознаването на българския читател с унгарската култура, поставя сериозни научни теми на преводачното, откроява и решава конкретни проблеми в областта на художествения превод от унгарски. Той е не само върхово постижение в досегашния изследователски път на неговата авторка, унгаристката Йонка Найденова, но и завоевание на родната унгаристика, с което основателно може да се гордеем.

СИМЕОН ХАДЖИКОСЕВ